

BAZI ARAP LEHÇELERİNDE KULLANILAN TÜRKÇE SONEKLER ÜZERİNE YENİ BİR İNCELEME

Bahri KUŞ*
Soner AKDAĞ

ÖZET

Dünyanın en eski dillerinden biri olan Türkçe, üzerinden geçen uzun zamanla birlikte bazı dünya dillerinden etkilenmiş ve birçok dünya dilini de çeşitli yönlerden etkilemiştir. Türkçe, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren Farsça ve Arapça gibi dillerin yoğun tesiri altında kalmış ve bu dillerden birçok kelime almıştır. Bununla birlikte Türkçe de sözü edilen dilleri etkilemiş ve bu dillere birçok kelime ve ek kazandırmıştır.

Bu kısa araştırmada Türkçeden Arapçaya geçen dört farklı sonekten söz edilecek ve bu eklerin Türkçe ve çeşitli Arap lehçelerindeki işlev ve örneklerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Arapça, Son ek, Arap Lehçeleri.

A NEW STUDY ON TURKISH SUFFIXES USE IN SEVERAL ARABIC DIALECTS

ABSTRACT

The Turkish language, one of the oldest languages in human history, has throughout the history of man has been influenced by other world languages and at the same time has affected many of them as well. With the establishment of Ottoman Empire, Turkish has come under the influence of the Arabic and Persian languages and has imported a considerable volume of vocabulary from them. At the same time, the Turkish language has over the years affected Arabic and Persian through export of a sizable number of words, and affixes to them.

This modest research effort touches upon four common suffixes that have entered the Arabic language. The use and function of these suffixes are discussed with examples.

Key Words: Turkish, Arabic, Suffix, Arabic Dialects.

Giriş

Günümüzde 200 milyonu aşkın insan tarafından konuşulmakta olan Arapça, tıpkı aynı ailenin diğer üyeleri arasında yer alan Aramice, Habeşçe, Güney Arapçası, Süryanice ve İbranice gibi, Hâmî-Sâmî (Afro-asiatic) dil ailelerinin Semitik diller grubuna mensup çok eski bir kolu

---

* Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: kusbahri@yahoo.com

olarak karşımıza çıkar¹. Hâmî-Sâmî dil aileleri, altı farklı dil grubundan müteşekkildir: *Kıptî* (Egyptian), *Berberî* (Berber), *Küşidik* (Cushidic), *Sâmî* (Semitic), *Omitik* (Omitic) ve *Çad* (Chadic) dil gruplarıdır². Arapça, bu dil gruplarından Semitik gruba (Sâmî) dâhil olup mezkûr grup adını, Nuh Peygamber'in oğlu olan Sâm'dan almıştır³.

Batı Asya'dan Kuzey Afrika'ya kadar çok geniş bir alana yayılan bu köklü ve zengin Sâmî dili; Fas, Cezayir, Moritanya, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Djibouti, Somali, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Amman, Yemen, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan'dan oluşan toplam yirmi farklı ülkede konuşulmaktadır⁴. Bazı batılı dil bilim kaynaklarında⁵ İsrail'in bir parçası olarak gösterilen Filistin topraklarında da Arap dili konuşulur. Ayrıca İran'ın güneydoğu cephesinde, Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde (özellikle de Hatay'da), Çad'da, Sahara'nın kuzeyinde ve çeşitli dünya devletlerinde de Arapçayı ana dil olarak kullanan topluluklara rastlamak mümkündür. Genellikle çöl iklimine sahip bir coğrafyada varlık gösteren Arapça, hem aynı coğrafyanın sahip olduğu yer altı zenginlikleri hem de takriben iki milyar insanın hayatına yön veren bir dinin dili olması hasebiyle, küreselleşen dünyanın stratejik önemini haiz dillerinden biri olmaya layıktır.

Arapça, Osmanlı Devleti'nin üç kıtayı birleştiren devasa sınırları içerisinde asırlarca varlığını muhafaza edebilmiştir. Yaklaşık yedi yüzyıl boyunca hâkimiyetini devam ettiren Osmanlı Devleti'nin birçok ırkı ve dolayısıyla da dili birbiriyle buluşturan karma yapısı, devleti oluşturan bu etnik gruplar arasında dinî, ilmî, siyasi, içtimai, edebî ve kültürel çeşitli etkileşimlerin oluşmasına zemin hazırlamış ve Arapça ile Türkçe de sözü edilen bu alışverişten paylarına düşeni almıştır.

Bir dilin, özellikle de coğrafya açısından komşusu olan başka bir dilden etkilenmesi kadar doğal bir şey yoktur. Tıpkı diğer dillerde olduğu gibi Türkçe de zengin dağarcığına başka dillerden kelimeler almış, ayrıca kendi söz varlığı içerisinde bulunan birçok kelimeyi de bazı dünya dillerine vermiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren bilhassa Farsça ve Arapça gibi dillerden etkilenen Türkçe, sadece bu dillerden etkilenmekle kalmayıp sözü edilen dillere de muhtelif yönleriyle tesir etmiştir. Hatta bu tesir, sadece kelime verme şeklinde vuku bulmamış, bunun yanı sıra Türkçe, Arapça söz varlığına çeşitli ekler (affixes) de kazandırmıştır.

Diller arasında özellikle de ek alışverişi, göz ardı edilemeyecek kadar mühim bir konudur. Zira dillerin birbirine ek kazandırması, bu diller arasında herhangi bir kelimenin alınıp verilmesinden çok daha az mümkün olabilmektedir. Bu yönüyle de Türkçe, sanılanın aksine, sadece Arapça unsurların yoğun istilasına uğramamış, aynı zamanda Arapçayı da onun morfolojik yapısı içerisine çeşitli ekler ilave edecek kadar etkileyebilmiştir.

Bu kısa incelemede, Türkçenin çeşitli Arap lehçelerine kazandırmış olduğu toplam dört son ekten söz edilecek ve bu eklerin önce Türkçe, daha sonra ise Arap lehçelerindeki kullanılış şekillerine, kaynaklarıyla ve muhtelif örnekler eşliğinde yer verilecektir.

1. /+CI/

1.1. Türkçeye Ait Kullanımlar

Türkçenin en eski yazılı metinleri olan Köktürk Yazıtları'ndan itibaren görülmeye başlanan ve dilimizin en işlek isimden isim yapım eklerinden olan /+CI/ eki, Ölçünlü Türkiye Türkçesinde

¹ Joseph E. Aoun ve dğr., *The Syntax of Arabic*, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 1.

² Kirsten Malmkjær, *The Linguistics Encyclopedia*, Routledge, New York, 1991, s. 291.

³ Hadumod Bussmann, *Routledge Dictionary of Language & Linguistics*, Routledge, New York, 1996, s. 1056.

⁴ Janet Watson, *The Phonology and Morphology of Arabic*, Oxford University Press, New York, 2002, s. 7-8.

⁵ Clive Holes, *Modern Arabic: Structures Functions and Varieties*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2004, s. 1; Watson, *age.*, s. 8.

de aynı işleklik ve çeşitli fonksiyonlarla kullanılmaya devam etmiştir. Bu ekin genelde meslek ve uğraşı isimleri meydana getirdiği konusunda bilim adamları ittifak hâlindeyler⁶.

Eski Türkçeden itibaren sadece ç'li şeklini görebildiğimiz ekin c'li şekilleri ise daha sonraki devirlerde teşekkül etmiştir⁷. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi'nde takip edilen imla geleneğinden dolayı çok defa ç'li olan ekin c'li olarak yazılması, bu inkişafın zamanı konusunda araştırmacıların kesin bir tespit yapmalarına engel olmuştur.

Ad soylu kök veya gövdelere bağlanarak çeşitli işlevler üstlenen bu ekin fiil soylu kök ya da gövdelere de eklenebilmesi, bu fiillerin /-I/ ekini alarak isim türünden bir biçime bürünmeleriyle mümkün olabilmektedir. Sür-ü+cü, sömür-ü+cü, öğren-i+cü gibi örneklerde görülen bu olay, eylem kök ya da gövdelerinden ad soylu sözcük türeten /-I/ eki ile /+CI/ ekinin kalıplaşması sonucu meydana gelmiştir⁸.

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde karşılaşılan yaz-ı+cı, yap-ı+cı, ver-i+cı, sık-ı+cı, bas-ı+cı gibi örneklerin yanı sıra Eski Türkçede görülen biti-ğ+çı (yazıcı), kap-ığ+çı (kapıcı), öt-üg+çı (ricacı, maruzat bildiren) gibi kelimelerde fiilden isim yapan bir /-(I)ğçI/ ekinin olduğu⁹ ve bu ekin de fiilden isim türeten /-(I) ğ/ [doğal gelişme sonucu ğ düşmüştür] ile isimden isim türeten /+çI/ eklerinin eklerinin birleşerek meydana geldiği görülmektedir¹⁰. Türkçede bulunan eklerin çoğunlukla tek vokal barındırmaları da bu tespitin başka bir nedenidir.

İşleklik derecesi son derece yüksek olan /+CI/ eki, işlevleri bakımından birbirinden çok farklı olmamakla birlikte çeşitli başlıklar altında değerlendirilebildiği gibi en yaygın fonksiyonu meslek ve uğraşı isimleri meydana getirmektir. *Aslında bu ek, ismi mesleğinden hareketle niteleyen sıfatlar yapar. Fakat nitelenen her durumda belirli olduğu için eksiltilir ve meslek sıfatı, meslek adamı adı değerini kazanır. Örnekler incelendiğinde "meslek adamı" genel kavramı içinde eklendiği kök veya gövdeye bağlı olarak değişik işlevlerin söz konusu olduğu görülür*¹¹.

- Meslek ve uğraşı isimleri yapar:

Ekin Köktürk Yazıtları'ndan itibaren en çok kullanıldığı biçimidir. Bir işi ya da zanaat dalını kendisine meslek olarak seçmiş kişiler ile bu uğraşı alanları arasında "yapıcı-edici", "yapan-eden" anlamlarında ilişki kurar. Türkçenin tarihî dönemlerinde bu işlevde kullanılan örneklerden bazıları şunlardır: *b(a)rk itgüci* (türbe yapımıcısı), *taş itgüci* (taş ustası), *sıg(ı)tçı* (yasacı, ağlayıcı, yas tutan), *b(e)d(i)zci* (ressam, heykeltıraş), *alçı* (hile yapan, hileci), *asığçı* (faydacı, kârcı), *basımçı* (zulüm eden), *ozunçı* (iftiracı), *sakışçı* (muhasibeci, hesap bilen), *afsunçı* (sihirbaz, büyücü), *sırçı* (cilacı), *boyoğçı* (boyacı), *eymençi* (korkutucu), *kopuzçı* (kopuz çalan), *tapuğçı* (hizmetçi), *küçemçi* (zulüm eden), *atımçı* (atıcı), *bitikçi* (yazar, kâtip), *zindancı* vs.

⁶ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara, 2007, s. 43; J. Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Akçağ Yay., Ankara, 2003, s. 44; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 2002, s. 157; Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2008, s. 13; Hatice Şahin, *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yay., Ankara, 2003, s. 50; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2007, s. 162-163; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 41-42.

⁷ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 2002, s. 157.

⁸ Vecihe Hatipoğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK Yay., Ankara, 1981, s. 75.

⁹ Mehmet Özmen, *Türk Dili Üzerine Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara, 2010, s. 477.

¹⁰ Ayrıca bk. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (Yayımlayan Mehmet Ölmez), Türk Dilleri Araştırma Dizisi, İstanbul, 2003, s. 81-90.

¹¹ Muhsine Börekçi, *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Erzurum, 2009, s. 26.

Ayrıca bu ekin Çağatay Türkçesi döneminde /+[]U/ ve bazen de /-mAk/ fiil ismi eklerinden sonra sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir¹²: Alıp satkuç (alıp satıcı, tüccar), kişver açkuç (ülke açıcı, fatih), déğüçi (deyici, hikâyeci) vs.

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde bu işlevin vuku bulduğu örneklerden bazıları ise şunlardır: ayakkabıcı, boyacı, nişancı, fırıncı, elektrikçi, bozacı, aşçı, zurnacı, uncu, yorgancı, dönerci, sucu, çaycı, eğitimci, süslemeci, balıkçı vs. *Aslında /+CI/ ile türetilmiş her gösteren, tamlananı düşmüş bir sıfat tamlaması değerindedir. Yapı her zaman (S+Ø)=(STM)=(İ) biçimindedir. aş+çı (aş pişiren [kişi]), göz+cü (göz doktoru [olan kişi])*¹³.

- Alışkanlık ve huy bildirir:

Aceleci, arabozucu, kavgacı, menfaatçi, çıkarıcı, uykucu vs. gibi örnekler, hem sıfat hem de isim olarak kullanılabilirler.

- İnanışı, ideolojiyi, görüşü bildirir:

Ülkücü, milliyetçi, halkçı, Atatürkçü, cumhuriyetçi, gerici, ilerici gibi hem isim hem de sıfat olarak kullanılabilen, düşünüş ya da inanış biçimlerini ifade eden yapıları teşkil eder.

- Eklendiği sözcüğe sahiplik anlamı katar:

Davacı, hamamcı, hancı, fırıncı, mirasçı vs.

- Eklendiği isimle ilgisi bulunan “kimseyi” gösterir¹⁴:

Aracı, dünürcü, erkenci, akşamcı, sabahçı, yolcu vs.

- Alet isimleri meydana getirir:

Yazıcı, tarayıcı, ısıtıcı, soğutucu gibi örneklerin yanı sıra sıfat görevinde kullanılan delici, kesici gibi kelimeler de nitelediği/belirttiği isimlerin özelliklerinden hareketle isim olarak da kullanılabilirler.

- Meslek ve uğraşı anlamlarından hareketle yer ismi yapar:

Sabuncu (Beli), (Aşağı) Ayrancı, Bostancı, Sirkeci, Leblebici (Yokuşu) gibi örneklerin yanı sıra /+lAr/ çokluk ekinin de eklenmesiyle aynı işlevin görüldüğü Sütçüler, Akıncılar, Bağcılar vs. gibi örnekler de bulunmaktadır.

- Arapça ve Farsça bazı eklerin yerine de kullanılabilir¹⁵:

Muhafazakâr (tutucu), bestekâr (besteci), hizmetkâr (hizmetçi), kimyager (kimyacı), emektar (emekçi)¹⁶, kindar (kinci, kin tutan), pişdâr (öncü), sancaktar (sancakçı, sancağı taşıyan [kişi]), kemanî (kemançı), tanburî (tanburcu) vs.

- Bazı Arapça sıfat-fiillerin Türkçeleşmesini sağlar¹⁷:

Mukallit (taklitçi), muakkip (takipçi), mümessil (temsilci), müddeî (davacı), nâşir (neşirci), muharip (savaşçı) vs.

¹² J. Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Akçağ Yay., Ankara, 2003, s. 44.

¹³ Muhsine Börekçi, *age.*, s. 26.

¹⁴ Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 41-42.

¹⁵ Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 162-163.

¹⁶ Bu kelime, daha çok, uzun yıllar herhangi bir yerde çalışan kişiler için kullanılan bir kavram olmakla birlikte hali hazırda çalışan herkes için de kullanılabilir.

¹⁷ Banguoğlu, *age.*, s. 163.

1.2. Arapçaya Ait Kullanımlar

Türkçenin en işlek isim yapım eklerinden biri olan /+CI/ biçimbirimi (morphem), çeşitli biçimbirimsel değişkeleriyle (allomorph), bazı Arap diyalektlerinde en çok varlık gösteren son ek (suffix) olarak karşımıza çıkar¹⁸. Özellikle de günümüz Irak lehçesinde sıklıkla kullanılan bu ek, çoğunlukla da sözü edilen lehçeye Türkçe ve Farsçadan geçen yabancı kökenli kelimelerle birlikte, çeşitli meslek ve uzmanlık alanlarını ifade eden isimler türetmek üzere kullanılır¹⁹. Bu biçimbirimin, lehçelerin farklı fonetik yapıları dikkate alındığında, Arapçada üç farklı şeklinin olduğu görülür.

/+CI/ sonekinin Kahire lehçesindeki biçimbirimsel değişkeleri /+gɯ/ ve /+agɯ/²⁰, Irak diyalektindeki biçimbirimsel değişkesi ise /+çɯ/'dir²¹. Mezkûr eke konu olan /ç/ fonemi, Kahire ve Irak lehçelerinden ilkinde *patlamalı* (plosive) bir *artdamaksıl* (postpalatal)²² iken, diğerinde ise *patlamalı bir öndamaksıl* (prepalatal) olarak teşekkül eder²³.

Bu ekin bulunduğu Arapça kelimelerin, Arapçadan Türkçeye yalın olarak geçip, sözü edilen ek ilave edildikten sonra tekrar Arapçaya geri döndüğü düşünülebilirse de durumun böyle olmadığını gösterecek bazı önemli deliller vardır:

1. Öncelikle bu ek, bünyesine sonradan ilave edildiği Arapça kelimelerin fonetik özelliklerine uygun olarak değişmeyip yalnızca bir tek vokal eşliğinde kendini gösterir. Eğer bu yapı, bir ek olarak değil de, kelimeyle birlikte Arapçaya geçen kaynaşmış bir ifade biçimi olsaydı, durum az önce söylendiği gibi olmaz ve bu biçimbirimin, eklendiği kelimenin fonetik keyfiyetine göre farklı vokallerle kendini gösteren şekilleri olurdu. Örneğin “pôsta+çɯ” kelimesinin “pôstaçɯ”, “şâbun+çɯ” kelimesinin “şâbunçɯ”, “kebab+çɯ” kelimesinin “kebabçɯ”, “ma ; gun+gɯ” kelimesinin ise “ma ; gungu” olması gerekirken durum böyle olmamıştır.
2. İkinci olarak bu ek, ilâve edildiği Arapça kelimenin fonetik özelliklerine uymak şöyle dursun, kelime kökünde ses türetme ve düşürme görevleri üstlenmektedir. Bu durumda sözü edilen ek, kelimenin bünyesinde çeşitli ses hadiselerine sebep olabilen müstakil bir yapı olarak teşekkül eder. Örneğin “...ahve” kelimesi ek aldığı anda “...ahav+çɯ”, “+turşɯ” kelimesi ek aldığı anda “+turuş+çɯ”, “vammâm” kelimesi ek aldığı anda “vammam+çɯ” (uzun değil), “...undara” kelimesi ek aldığı anda “...undar+çɯ”, “idâre” kelimesi ek aldığı anda “idar+gɯ (uzun değil)”, “ta|rɯr” kelimesi ek aldığı anda “ta|rɯr+gɯ (uzun değil)”, “gevâhir” kelimesi ek aldığı anda ise “gevahir+gɯ (uzun değil)” şekline bürünmüştür.
3. Son olarak bu ek, Türkçede bulunmayan kelimelerle birlikte de kullanılmıştır. Eğer ek, sanıldığı gibi Türkçe kelimelerle birlikte Arapçaya geçseydi, bu durumda Türkçede hiç

¹⁸ Watson, *age.*, s. 193.

¹⁹ Sadok Masliyah, “Four Turkish Suffixes in Iraqi Arabic: -li, -lik, -siz and -çi”, *Journal of Semitic Studies*, sy. XLI (Güz 1996), s. 295.

²⁰ Watson, *age.*, s. 193.

²¹ Masliyah, *agm.*, s. 295.

²² Aliyeh K. Z. Kambuziya, “Arabic Definite Prefix: An Autosegmental Analysis”, *South Asian Language Review*, c. XVII, no. 2, (2007), s. 72; Faruk Abu-Chacra, *Arabic An Essential Grammar*, Routledge, New York, 2007, s. 5.

²³ Yasin M. al-Khalesi, *Modern Iraqi Arabic*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2001, s. 3.

kullanılmayan birtakım Arapça veya diğer dillerden olan (Farsça ve İngilizce) kelimelerin sonunda bulunmazdı. Bu duruma örnek olarak “«amur+gü (alkolik)”, “te#ker+gü (biletçi)”, “felesân+gü (meteliksiz)”, “...umsân+gü (gömlekçi)”, “kâlûn+gü (çilingir)” ve “bâysikil+çü (bisikletçi)” kelimeleri verilebilir.

/+CI/ ekinin ayrıca Irak ve Kahire lehçelerinde kullanılan bir de çoğul şekli vardır ki o da “+çiyye / چية+”²⁴ ya da “+giyye / جية+”dır. Örneğin Irak lehçesinde “bistan+çü (bostancı)” kelimesinin çoğulu “bistan+çiyye (bostancılar)”, “çây+çü (çaycı)” kelimesinin çoğulu ise “çây+çiyye (çaycılar)” biçimindedir²⁵. Diğer taraftan Kahire lehçesinde “idar+gü (idareci)” kelimesinin çoğulu “idar+giyye (idareciler)”²⁶, “egza+gü (eczacı)” kelimesinin çoğulu ise “egza+giyye (eczacılar)”²⁷ şeklindedir.

Irak lehçesinde, /+CI/ biçimiriyle kullanılan çeşitli kelimelerin yer aldığı bazı atasözü ve deyimlere de rastlanır. Bunlardan bazıları ise şu şekildedir:

1. “il-yamançü”: “Ayakkabı tamircisi” anlamına gelen bu deyim, insanlara karşı kabalıkla muamele etmeyi alışkanlık hâline getirmiş düşük sınıftaki şahısları ifade etmek için kullanılır²⁸.

2. “îl-mâl li'l-mâlçü, vi'z-zibil li'l-«ânçü”: “Mal zenginin, zibil hancının.” şeklinde tercüme edebileceğimiz bu atasözü, başkalarını istismar ederek onlardan faydalanan kişiler için kullanılır²⁹.

3. “Rasô dazma mâl yamançiyyi”: “O, küçük bir ayakkabıcının seviyesi kadar mahdut bir akla sahiptir.” Bu atasözü, büyük bir kafası olmasına karşın küçük bir beyni olan akılsız kimseler için kullanılır³⁰.

Çeşitli lehçeler için /+CI/ ekine örnek olmak üzere topladığımız bazı kelimelerin listesi aşağıda verilmiştir. Listede gösterilmeyip de lehçelerde kullanılan konuyla ilgili daha birçok malzeme vardır³¹.

Irak Lehçesi Örnekleri:

خان / «ân (han) → خانچي / «ân+çü (hancı)

تتن / titin (tütün) → تتنچي / titin+çü (tütüncü)

ساعة / sâ;at (saat) → ساعتچي / sâ;at+çü (saatçi)

پوسطة / pôsta (posta) → پوستچي / pôsta+çü (postacı)

شكر / şekar (şeker) → شكرچي / şekar+çü (şekerci)

چاي / çây (çay) → چايچي / çây+çü (çaycı)

²⁴ al-Khalesi, *age.*, s. 73.

²⁵ Konu ve örneklerle ilgili olarak bk. M. Erwin Wallace, *A Short Reference Grammar of Iraqi Arabic*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2004, s. 170 vd.; al-Khalesi, *age.*, s. 73-74; Watson, *age.*, s. 193-195.

²⁶ El-Said Badawi ve dğr., *A Dictionary of Egyptian Arabic*, Librairie du Liban, Beyrut, 1986, s. 312.

²⁷ El-Said Badawi ve dğr., *age.*, s. 8.

²⁸ Masliyah, *agm.*, s. 299.

²⁹ Masliyah, *agm.*, s. 300.

³⁰ *Agm.* ve a.y.

³¹ Bk. Beverly E. Clarity ve dğr., *A Dictionary of Iraqi Arabic*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2003; El-Said Badawi ve dğr., *A Dictionary of Egyptian Arabic*, Librairie du Liban, Beyrut, 1986.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

- قهوة / ...ahve (kahve) → قهوجي / ...ahav+çµ (kahveci)
 بستان / bistân (bostan) → بستنچي / bistan+çµ (bostancı)
 كباب / kebâb (kebab) → كيبچي / kebab+çµ (kebabçı)
 طرشي / turşu (turşu) → ترشچي / turuş+çµ (turşucu)
 حمام / Hammâm (hamam) → حمامچي / Hammam+çµ (hamamcı)
 صابون / Şâbûn (sabun) → صابنچي / Şâbun+çµ (sabuncu)
 قندرة / ...undara (kundura) → قندرچي / ...undar+çµ (kunduracı)
 دمبگ / dumbuk (dümbelek) → دمبگچي / dumbek+çµ (dümbelekçi)
 تنك / tenek (teneke) → تنكچي / tenek+çµ (kalaycı)
 قرية / ...arye (köy) → قرويچي / ...arva+çµ (muhtar)
 خرفان / «irfân (koyun) → خرفنچي / «irfan+çµ (aptal)
 بواب / bevîb (kapıcı) → بوابچي / bevîb+çµ (kapıcı)
 بايبيكل / bâysikil (bisiklet) → بايبيكلچي / bâysikil+çµ (bisikletçi)

Kahire Lehçesi Örnekleri:

- ادارة / idâra (idare) → ادريج / idar+gµ (idareci)
 تعليم / ta;lim (öğretme) → تعلمچي / ta;lim+gµ (öğretici)
 تحرير / ta;rir (yazma) → تحررچي / ta;rir+gµ (yazar)
 مخزن / ma«zen (mahzen) → مخزنچي / ma«zen+gµ (mahzenci)
 مطعم / ma;am (lokanta) → مطعمچي / ma;am+gµ (lokantacı)
 تلغراف / tillinrâf (telgraf) → تلغرفچي / tillinraf+gµ (telgrafçı)
 جواهر / gevâhir (mücevherat) → جواهرچي / gevâhir+gµ (kuyumcu)
 معجون / ma;gûn (macun/ilaç) → معجنچي / ma;gun+gµ (macuncu)
 سفرة / supra (sofra) → سفرچي / supra+gµ (garson)
 أفیون / afyûn (afyon) → أفینچي / afyun+gµ (afyoncu)
 أجزاء / egzâ (ecza) → أجزاءچي / egza+gµ (eczacı)
 إخوان / i«vân (kardeşler) → إخوانچي / i«vân+gµ (ihvancı)³²
 أصول / uşûl (usûl) → أصولچي / uşûl+gµ (usûlcü)
 أويمة / ûyma (oyma) → أويمةچي / ûyma+gµ (oymacı)

³² Bu ifadeyle, Mısır'da *Hasan el-Bennâ* tarafından "İhvân-ı Müslimîn (Müslüman Kardeşler)" adıyla kurulan grubun üyesi ya da sempatanları kastedilmektedir.

- خمر / «amr (alkol) → خمرجي / «amur+gµ (alkolik)
- تذكرة / te#kera (bilet) → تذكرجي / te#ker+gµ (biletçi)
- مزهر / mezher (tambur) → مزاهرجي / mezâhir+gµ (tamburî)
- فرصة / furŞa (firsat) → فرصجي / furŞa+gµ (firsatçı)
- فلسان / felsân (iflâs etme) → فلسانجي / felesân+gµ (meteliksiz)
- قمصان / ...umsân (gömlekler) → قمصانجي / ...umsân+gµ (gömlekçi)
- كلام / kelâm (konuşma) → كلمنجي / kelemen+gµ (geveze)
- كالون / kâlûn (kapı kilidi) → كالونجي / kâlûn+gµ (çilingir)
- لومان / lûmân (cezaevi) → لومانجي / lûmân+gµ (cezaevi gediklisi)

2. /+II/

2.1. Türkçeye Ait Kullanımlar

Türkçenin isimden isim ve isimden sıfat türetme eklerinden olan³³ /+II/, işleklik derecesi son derece yüksek ve varlığına Türkçenin tarihî dönemlerinde de tanıklık ettiğimiz bir yapımdır. Hâl kategorisi içerisinde *varlık hâli* olarak adlandırılır ve barındırma, bulundurma anlamlarıyla (kırmızı başlık+lı kız) öne çıkar. Eklendiği isme sahip olma, bağlantılı olma, ihtiva etme gibi anlamlar katan ve isimlerin kavram alanını genişleten bu ek, Eski Türkçede de bugünkü çok şekilliliği ile kullanılmaktaydı. Eski Türkçe’de /+lɪɪɪ/, /+lig/, /+lɪuɪɪ/, /+lüg/ şeklinde kullanılan bu ekin daha o devirlerde vokal uyumuna bağlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Batı Türkçesi’ne geçerken ekin bu asli şekilleri değişmiş, Eski Türkçe’de iki veya daha çok heceli kelimelerin sonunda bulunan g ve ɪ’lar doğal gelişme sonucu düşmüştür. *Bu düşüş, ekin vokaline de tesir etmiş ve düz vokalli şekilleri yuvarlaklaştırarak eki yalnız yuvarlak vokalli şekiller hâlinde bırakmıştır. Bu yüzden eki, Eski Anadolu Türkçesi’nde yalnızca yuvarlak vokalli olarak görmekteyiz: yaş+lu, kayɪɪ+lu...*³⁴

İsmlere yönelik olarak daha çok niteleme işlevi ile yeni isimler ya da sıfatlar meydana getiren bu ekin Ölçünlü Türkiye Türkçesi’ndeki başlıca fonksiyonları şunlardır:

- Sahiplik, ilgili olma, bulundurma anlamlarında sıfatlar türetir:

Tatlı, gürlütülü, boyalı, acıklı, ağlamaklı, sevinçli, neşeli, korkulu, acılı, varlıklı, sağlıklı, paralı, sulu, şemsiyeli vs.

- Yer adları türetir:

Ahmetli, Salihli, Turgutlu, Söğütü, Bostanlı, Bayraklı vs.

- Yer isimleriyle birlikte kullanılarak bir şehre, ülkeye, hanedana, millete mensubiyet bildirir:

³³ İsimden sıfat türetme, bu ekin başlıca fonksiyonlarından biri olduğu için mezkûr ek, zaman zaman “*sıfat eki*” diye de anılır. (Bk. Muharrem Ergin, *age.*, s. 159)

³⁴ Muharrem Ergin, *age.*, s. 159-160.

Osmanlı, Erzurumlu, Ankaralı, Amerikalı, Beşiktaşlı, Yunanistanlı³⁵, Bulgaristanlı vs.

- Sayı isimleri ile birlikte kullanılarak sayı grupları oluşturur:

Üçerli, beşerli, onarlı, yüzerli, binerli vs.

- İkillemeler kurar:

Allı pullu, senli benli, aklı uslu, tatlı tatlı, çoluklu çocuklu, kadınlı erkekli, içli dışlı, canlı kanlı vs.

- Bazı Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeleştirilmesinde kullanılır³⁶:

Zî-kıymet (kıymetli), zî-hayat (canlı), Erzurumî (Erzurumlu), Gencevî (Genceli), asabî (sinirli), daimî (sürekli), elîm (acıklı), mahkûm (hükümlü), mücrim (suçlu), alâkadar (ilgili), manidar (anamlı), sayedar (gölgeli), namdar (namlı) vs.

/+II/ eki Ölçünlü Türkiye Türkçesi'nde bazı kalıplaşmış kelimelerde karşımıza çıkar: pahalı, yüklü (hamile), elverişli, danışıklı, sözlü gibi. Burada yer verilen örneğin yanı sıra, *sözlü* kelimesi *bir kişinin medenî durumu üzerinde verilmiş/kararlaştırılmış bir sözün olduğunu* anlatırken “*Yarın saat 10’da sözlü imtihan yapılacaktır*” cümlesinde kullanılan *sözlü* ifadesi sorgulamanın/sınavın söze/konuşmaya dayalı olarak gerçekleştirileceğini anlatması bakımından cümleye bir vasıta ve nasıllık anlamı katmıştır.

2.2. Arapçaya Ait Kullanımlar

Ölçünlü Türkiye Türkçesi'nin en işlek biçimbirimlerinden biri olan /+II/, çeşitli Arap diyalektlerinde en sık görülen soneklerden biridir. Irak lehçesinde bu ek, çoğunlukla, yer isimlerine eklenmek suretiyle belli bir yerde ikamet eden şahıslara işaret üzere kullanılır³⁷. Bununla birlikte aynı ek, zaman zaman “sahiplik” ve “bulundurma” gibi görevler de üstlenir ve eklendiği kelimeleri bazen sıfat yapar.

Mezkûr ekin, Arap lehçelerinde kullanılan yalnızca bir biçimbirimsel değişkesi vardır ki o da “/+lµ/”dir³⁸. Bu biçimbirim, tıpkı /+CI/ biçimbirimi gibi eklendiği kelimelerde sıklıkla ses değişimlerine de sebep olur. Sözü edilen soneki alarak yeni anlamlarda kullanılan kelimelerin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz³⁹:

İزمر / İzmir (İzmir) → İzmirلی / İzmir+lµ (İzmirli)

بغداد / Bapdâd (Bağdat) → Bağداتلی / Bapdâd+lµ (Bağdatlı)

شربات / şerbât (şerbet) → Şرباتلی / şerbat+lµ (şerbetli)

واجبات / vâgibât (ödevler) → وجبتلی / vegbet+lµ (zorunlu)

شکر / şekar (şeker) → Şکرلی / şekar+lµ (şekerli)

فضیلت / fadulet (fazilet) → فضیلتلی / fadulet+lµ (faziletli)

عزت / izzet (izzet) → عزتلی / izzet+lµ (izzetli)

³⁵ “Yunanistanlı” yerine sıkça kullanılan “Yunanlı” sözcüğü doğru bir ifade biçimi değildir. Bir kişinin Yunan milletine mensup olduğunu anlatmak için *Yunan* ya da *Yunanistanlı* kelimeleri kullanılmalıdır.

³⁶ Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 193.

³⁷ Masliyah, *agm.*, s. 291.

³⁸ Watson, *age.*, s. 195; Masliyah, *agm.*, s. 291.

³⁹ Ayrıca bk. Masliyah, *agm.*, s. 291-292; Watson, *age.*, s. 195.

- قيمت / ...µmet (kıymet) → قيمتلي / ...µmet+lµ (kıymetli)⁴⁰
 مكتب / mekteb (okul) → مكتبلي / mekteb+lµ (öğrenci)
 صوچ / Şûç (suç) → صوچلي / Şûç+lµ (suçlu)
 حق / √a..... (hakikat) → حقلي / √a.....a+lµ (hakikatli)
 بطل / bu+ul (dolandırıcılık) → بطلي / bu+ul+lµ (dolandırıcı)
 قپق / ...apa... (kapak) → قپقلي / ...apa...+lµ (kapaklı)
 قلعة / ...al;ah (kale) → قلعتلي / ...al;at+lµ (tutuklu)

3. /+IIk/

3.1. Türkçeye Ait Kullanımlar

/+IIk/ eki, Eski Türkçe'den günümüze kadar geçen devrede isimden isim yapım eki olarak dilimizde en çok kullanılan yapım eklerinden biridir. İşleklik derecesinin yüksek olması sebebiyle geçici ve kalıcı isimler oluşturmada zaman zaman işletim eki görünümüne de bürünür. Türk yazı dilinin başlangıcından itibaren /+lɪɪɪ/, /+lig/, /+luɪɪ/, /+lüg/ şekilleri ile tam bir vokal uyumu içerisinde varlığını sürdüren bu ekin Batı Türkçesi'nin ilk dönemlerinde görülen yalnız düz şekillerini (yo...+lık, gün+lik vs.) saymazsak önemli bir değişikliğe uğramadığını görürüz⁴¹. Osmanlı Türkçesi'nin ilk dönemlerinde de devam eden tek şekilli kullanım daha sonra vokal uyumuna bağlanıp çok şekilli olarak kullanılmıştır.

Asıl fonksiyonu sıfatlardan isim yapmak ve soyut isimler türetmek olan bu ek, daha çok yer, alet ve topluluk isimleri teşkil etmektedir.

- Eklendiği sözcüğe sınırlama, tahsis etme anlamları katar:

Yazlık (ev), kışlık (erzak), elbiselik (kumaş), damatlık, salatalık (domates), aşurelik (buğday), salamuralık (zeytin)...

- Eklendiği isme zaman anlamı katar:

“*Gelinlik kızlar başlarına farklı renklerde yazma örterlermiş.*”, “*Üç günlük yiyeceğimiz kaldı.*” cümlelerinde geçen “*gelinlik*” (evlenme çağına gelmiş) ve “*günlük*” (zamanda sınırlandırma) kelimelerindeki zaman işlevi /+IIk/-/+IUk/ eki ile sağlanmıştır.

- Eklendiği sözcüğe durum/niteleme anlamını kazandırır:

“*Üç günlük ömre beş günlük nafaka lâzım!*” cümlesinde “nasıl” sorusunun cevabını ve içinde bulunulan durumun niteliğini yine /+IIk/ eki sağlamıştır.

- Eklendiği sözcüklerin anlamlarını genelleştirir:

Erkeklik, kadınlık, çocukluk, yakınlık, mutluluk, güzellik, hastalık, zenginlik, fakirlik, varlık, yokluk vs.

- İsimlere topluca bir yerde bulunma, toplanma anlamları katar:

Çiçeklik, bağlık, odunluk, mezarlık vs.

- İsimlere gelerek alet isimleri oluşturur:

⁴⁰ Bu kelime, Cezayir lehçesinde de kullanılır.

⁴¹ Bk. Muharrem Ergin, *age.*, s. 156-157.

Gözlük, başlık, korkuluk, güneşlik, kalemlik, kitaplık, kulaklık vs.

- Meslek isimleri oluşturur:
Öğretmenlik, balıkçılık, işçilik, doktorluk, mimarlık...
- İsimlere gelerek giyim eşyası oluşturur:
Sabahlık, gecelik, gelinlik, damatlık, başlık, yağmurluk...
- Özellikle renk isimlerine gelerek kaplama, bürüme anlamlarıyla yeni isimler oluşturur:
Mavilik, yeşillik, allık, kızılılık, siyahılık, karanlık vs.
- Eklendiği isme ölçü anlamını kazandırır:
Tonluk, bin liralık, üç kiloluk, on metrelik, iki litrelik gibi.
- İkilemeler kurar:
Güllük gülistanlık, varlık yokluk, açlık tokluk, birlik beraberlik...
- Sınırlandırma işleviyle yer isimleri oluşturur:

Kömürlük, odunluk, danalık (danaların bağlı tutulduğu yer, ahır), kuzuluk, samanlık, yüklük...

- Doğada birlikte ve yoğun olarak bulunan nesnelerin yer isimlerini meydana getirir:
Fidanlık, taşlık, çakıllık, sazlık, zeytinlik, çalılık vs.
- Sosyal, siyasi, dini inanış ya da düşünüş biçimlerinin adlandırılmasında kullanılır:
Halkçılık, ülkücülük, milliyetçilik, Atatürkçülük, Müslümanlık, devrimcilik...
- Mevki, rütbe ve makam bildiren isimler türetir:
Başkomutanlık, müdürlük, sekreterlik, başkanlık, bakanlık, müfettişlik...
- İlçe, köy, mahalle, semt isimleri türetir:
Etlik, Ayvalık, Susurluk, İncirlik, Gemlik vs.

Ayrıca /+Ik/ eki, /-cA/, /+cI/, /+DAŞ/, /-gAç/, /-GAN/, /-gIç/, /-Gın/, /-II/, /+mAn/, /-mAz/, /-mİş/, /-sak/, /-sAl/, /-sIz/, /-sul/ gibi eklerden sonra gelerek de kullanıldığı görülmektedir: ayrı-ca-lık, devlet-çi-lik, geri-ci-lik, göz-cü-lük, utan-gaç-lık, unut-kan-lık, çalış-kan-lık, yok-sul-luk, kut-sal-lık...⁴²

- Bazı Arapça kelimelerin Türkçeleştirilmesinde kullanılır:

Meşruiyet (meşruluk), İslâmiyet (Müslümanlık), şahsiyet (kişilik), vekâlet (vekillik), garabet (gariplik), sefaret (elçilik), liyakat (yararlık), cinnet (delilik), yevmî (günlük), zatî (kişilik), dünyevî (dünyalık)⁴³...

3.2. Arapçaya Ait Kullanımlar

⁴² Mehmet Aygün, "Türkçe'deki -LIK Yapım Eki ve Bu Ekin Almandaki Karşılık ve Veriliş Şekilleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2010, c. X, Sy. 2, s. 51-64.

⁴³ Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 196.

Çeşitli Arap lehçelerinde kullanılan Türkçe soneklerden biri de /+Iik/ ekidir. Irak ve Kahire lehçeleri dışında çok az da olsa Suriye ve Yemen lehçelerinde de örneğine rastlanan bu ekin, Kahire lehçesindeki şekli /+lik/ iken⁴⁴ Irak diyalektindeki biçimbirimsel değişkesi /+lɔπ/'dur⁴⁵. Aynı ek, Suriye lehçesinde yer yer /+lek/ ve Yemen lehçesinde ise /+lik/ şeklinde de görülür. Irak lehçesinde, bir kelimeye /+lɔπ/ ekinden sonra ayrıca /+iyya/ biçimbirimi de eklenebilir⁴⁶. Bu biçimbirimin Arapçadaki bazı örnekleri ise şu şekildedir:

- تمبل / tembel (tembel) → تمبلگ / tembel+lɔπ (tembellik)
 سرسري / serserı (başiboş) → سرسرگ / serser+lɔπ (başiboşluk)
 خواردة / «vârda (ahmak) → خواردلگ / «vârda+lɔπ (ahmaklık)
 ترس / taras (âdi) → ترسلگ / taras+lɔπ (âdilik)
 جربزة / cerbeze (kekelemek) → جربزلگ / cerbez+lɔπ (kekemelik)
 حيني / √μz (kötü) → حينيلگ / √μz+lɔπ (kötülük)
 حيوان / √ayvân (hayvan) → حيوانلگ / √ayvân+lɔπ (hayvanlık)
 اتگ / eteg (etek) → اتگلگ / eteg+lɔπ (eteklik)
 اشك / eşşek (eşek) → اشكلگ / eşşek+lɔπ (eşeklik)
 چامر / çâmur (çamur) → چامرلگ / çâmur+lɔπ (çamurluk)
 حرم / √aram (harem) → حرملگ / √aram+lɔπ (haremlük)
 سلام / selâm (selâm) → سلاملگ / selâm+lɔπ (selâmlık)⁴⁷
 سلاح / silâv (silah) → سلاحلگ / silâv+lɔπ (silahlık)

4. /+sIz/

4.1. Türkçeye Ait Kullanımlar

/+sIz/, eki, isimden isim yapan ve kimi zaman bu ismi kelimenin bulunduğu yere göre sıfatlaştıran ya da zarflaştıran, /+II(g)/-/+IU(g)/ ekinin zıddı olarak nitelendirilen, “ile” edatının da olumsuzu sayılabilen, tarihi Türk lehçelerinde gerek anlam gerekse yapı bakımından değişime hemen hiç uğramamış olan bir olumsuzlama eki olarak tanımlanabilir⁴⁸.

İşletim eklerinin yapım eklerinden sonra kullanılması, Türkçenin temel morfolojik yapısına aykırı bir kullanımdır. Eski Türkçeden itibaren yuvarlak şekliyle varlığını sürdüren bu ekin Türkçenin çeşitli devirlerinde çekim eki işlevi ile özellikle vasita durum ekinin olumsuzu (huzuruñsuz, visalüñsüz vs.) olarak kullanıldığı da görülür. Ekin sahip olduğu işlek kullanım, eki çekim eklerine yaklaştırmaktadır. Ekin yaygın ve işlek kullanımının, isim çekim eklerinden sonra da yer almasını sağladığı düşünülebilir. Fakat Türkçede böyle bir kullanımın olmaması, diğer

⁴⁴ Watson, *age.*, s. 193.

⁴⁵ Masliyah, *agm.*, s. 294.

⁴⁶ H. Mahfûz, *el-Elfâzu't-Turkiyye fi'l-Lehçeti'l-İrâkiyye*, et-Turâsu's-Şa'bî VI, Bağdat, 1964, s. 39.

⁴⁷ Bu ve bir önceki kelime, aynı şekilde Suriye ve Yemen lehçelerinde de bulunur.

⁴⁸ Nigar Oturakçı, *On Beşinci Yüzyıla Kadar Tarihi Türk Lehçelerinde +sIz / +sUz*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2006, s. 1.

yapım eklerinde bu durumun görülmemesi, ekin, Eski Türkiye Türkçesinde başka bir görevle kullanıldığını ortaya koymaktadır⁴⁹.

Ekin Ölçünlü Türkiye Türkçesinde iyelik eklerinden sonra (annemsiz, kardeşimsiz...) kullanıldığı da görülür. Ancak yukarıda verilen örneklerde söz konusu ek, yapım eki değil işletim eki görevinde kullanılmıştır⁵⁰. İyelik eklerinin yanısıra bu ek, zamirden sonra da kullanılmaktadır. Bugün kullanılan “bensiz” ifadesinin olumlu şekli “benli” değildir. “Bensiz” ifadesinin doğru olumlu karşılığı “benimle”dir⁵¹.

İsimlerden “yokluk, eksiklik, bulundurmama” gibi anlamlarda sıfat türeten bu ek üzerinde görüş birliğine varılan nokta, sıfat türeten /+II/ ekinin karşıtı oluşudur. (tatsız, renksiz, bilgisiz, yeneteksiz, sessiz, evsiz, işsiz vb.) Ancak hemen belirtmek gerekir ki /+II/ eki ile oluşturulmuş her ifadenin karşıtı /+sIz/ eki ile yapılamamaktadır. “pahalı” ifadesinin karşıtı olarak “ucuz”, “hızlı” sözcüğünün karşıtı olarak ise “yavaş” kelimeleri kullanılmaktadır⁵².

- Belirsiz çokluk ifade eder:

Sayısız, hesapsız, ölçüsüz...

- Mecazî anlamda kelimeler türetir:

Kafasız, beyinsiz, midesiz, zevksiz, patavatsız...

- İkilemeler kurar:

Uçsuz bucaksız, parasız pulsuz, tatsız tuzsuz ayrıca vakitli vakitsiz, zamanlı zamansız vb. örneklerde de görüldüğü gibi aynı kök veya gövdeden /+II/ ekiyle beraber ikilemeler de oluşturur.

- Bazı Arapça ve Farsça öneklerin yerine kullanılır:

lâ-ilâç (çaresiz), lâ-yemût (ölümsüz), bî-taraf (tarafsız), bî-karâr (karasız), nâ-çâr (çaresiz)...

*Bu ek fiilden hareket adları türeten /-mA/, /-(I)m/ ve /-(U)m/ ekleriyle /-Ar/ sıfat-fiil eklerinden sonra gelerek de yine yokluk anlamında sıfatlar türetir: acımasız, anlamsız, bakımsız, olumsuz, sevimsiz, verimsiz, yorumsuz, geçersiz, tutarsız vb.*⁵³

4.2. Arapçaya Ait Kullanımlar

Yukarıda da izah edildiği gibi Ölçünlü Türkiye Türkçesinin oldukça işlek soneklerinden biri olan /+sIz/, örneklerine Kahire ve Irak lehçelerinde de sıklıkla rastlanan bir biçimbirimdir. Bu ek, Irak lehçesinde /+II/ ekinden daha fazla ve /+CI/ ekinden ise daha az kullanılır⁵⁴. Türkçede isim yapım eki olarak kullanılan bu sonekin, Arap diyalektlerindeki biçimbirimsel değişkesi /+sizz/ şeklindedir⁵⁵. Tıpkı Türkçede olduğu gibi Arap lehçelerinde de daha çok /+II/ biçimbiriminin karşıtı olarak işlev gören mezkûr ekle oluşturulan kelimelerin, Irak lehçesindeki çoğulları /+iyya/ biçimbirimiyle yapılır⁵⁶. Ekle ilgili olarak şu örnekler verilebilir:

⁴⁹ Ahat Üstüner, “Eski Türkiye Türkçesinde -sUz Eki”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2001, c. XI, Sy. 2, s. 177-184.

⁵⁰ Funda Kara, “Yapım Eki İşlevinde Olmayan Eklerden Bazıları”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu 2. Kitap*, 25-27 Nisan 2007, Erzurum 2009, s. 565-576.

⁵¹ Ayrıca bk. Üstüner, *agm.*

⁵² Ayrıca bk. Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Tek Ağaç Yay., Ankara, 2007, s. 238.

⁵³ Korkmaz, *age.*, s. 64.

⁵⁴ Masliyah, *agm.*, s. 292.

⁵⁵ Wallace, *age.*, s. 240 vd.; Masliyah, *age.*, s. 293.

⁵⁶ Masliyah, *agm.* ve a.y.

- ناموس / nâmûs (namus) → ناموسسز / nâmûs+sizz (namussuz)
 وجدان / vucdân (vicdan) → وجدانسز / vucdân+sizz (vicdansız)
 شرف / şeraf (şeref) → شرفسز / şeraf+sizz (şerefsiz)
 ایمان / imân (imân) → ایمانسز / imân+sizz (imânsız)
 ادب / edeb (edep) → ادبسز / edeb+sizz (edepsiz)
 حیا / hayâ (haya) → حیانسز / haya+sizz (hayasız)
 عقل / ;a...l (akıl) → عقلسز / ;a...il+sizz (akılsız)
 دماغ / demâp (beyin) → دماغسز / demâp+sizz (beyinsiz)
 دین / dın (din) → دینسز / dın+sizz (dinsiz)
 عار / ;âr (utanma) → عارسز / ;âr+sizz (utanmaz)
 اخلاق / a«lâ... (ahlâk) → اخلاقسز / a«lâ...+sizz (ahlâksız)
 نار / nâr (ateş) → نارسز / nâr+sizz (ateşsiz)
 وچ - وچ / viçç (yüz) → وچسز / viçç+sizz (yüzsüz)

Günümüz Irak lehçesinde /+sIz/ ekinin bir örneğine, hâlâ kullanılmakta olan bir atasözünde de rastlanır. Bu atasözü, “id-Dınsız yırudla imânsız.” şeklinde olup⁵⁷ Türkçedeki “Dinsizin hakkından imansız gelir.” atasözünün karşılığıdır.

Sonuç

Muhtelif Arap lehçelerinde kullanılmakta olan dört biçimbirimi incelemiş olduğumuz bu kısa araştırmanın nihayetinde, şu sonuçlara ulaşılmış bulunmaktadır:

1. Memluklar zamanı, Selçuklular devri ve daha sonraları ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık yedi asır süren egemenliği neticesinde Türkçe ve Arapça arasındaki tesir tek taraflı olmamış, Arapçanın Türkçe üzerinde göstermiş olduğu etkinin -tam olarak eşiti olmasa da- bir benzerini de Türkçe, Arapça üzerinde icra etmiştir.
2. Türkçe; Arapçaya kelime ihraç etmek dışında, bir dil açısından çok daha mühim bir hadise olmak üzere, çeşitli yeni kelimeler oluşturmakta kullanılan ekler de verebilmiştir.
3. Arapçada kullanılan -/+«âne/ biçimbirimi hariç⁵⁸- toplam dört Türkçe biçimbirim vardır ki bunlar: /+CI/, /+IIk/, /+II/ ve /+sIz/'dır. Bu eklerin çeşitli Arap lehçelerinde kullanılan biçimbirimsel deşikeleri ise /+çµ/-/+gµ/-/+agµ/, /+lµ/, /+lik/-/+lek/-/+loπ/ ve /+sizz/'dir.
4. Bu dört ek, Arapçaya çeşitli kelimelerle kalıplaşmış olarak değil, münferit bir yapı olarak geçmiştir. Zira bahsedilen ekler, Türkçede hiç kullanılmayan bazı Arapça kelimelerin de sonuna getirilmekte ve kelimelerin yapılarında fonetik açıdan muhtelif ses deşiklikleri de oluşturabilmektedirler.

⁵⁷ R. J. McCarthy ve dğr., *Spoken Arabic of Baghdad II*, Bağdad, 1964, s. 543.

⁵⁸ Bu biçimbirim, aslen Farsça olmakla birlikte, Arapçaya Türkçe üzerinden geçmiş olup günümüz Arap lehçelerinden bazılarında hâlâ kullanılmaktadır. (bk. Watson, *age.*, s. 193.)

5. Bu ekler; sadece konuşma dilinde değil, ayrıca yazı dilinde ve halk arasında yaygın olan bazı atasözü ve deyimlerde de kullanılabilirlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABU-CHACRA Faruk, *Arabic: An Essential Grammar*, Routledge, New York, 2007.
- AOUN Joseph E. ve dğr., *The Syntax of Arabic*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- AYGÜN Mehmet, “Türkçedeki -LIK Yapım Eki ve Bu Ekin Almandaki Karşılık ve Veriliş Şekilleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2010, c. X, Sy. 2, s. 51-64.
- AYTAÇ Bedreddin, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.
- BADAWI El-Said ve dğr., *A Dictionary of Egyptian Arabic*, Librairie Du Liban, Beyrut, 1986.
- BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2007.
- BERGSTRÄSSER Gotthelf, *Sâmî Dilleri Tarihi*, çev. Hulusi Kılıç-Eyüp Tanrıverdi, Anka Yay., İstanbul, 2006.
- BİŞR Kemâl, *İlmu 'l-Esvât, Dâru Ğarîb*, Kahire, 2000.
- BÖREKÇİ Muhsine, *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Erzurum, 2009.
- BUSSMANN, Hadumod, *Routledge Dictionary of Language & Linguistics*, Routledge, New York, 1996.
- CEBEL, Muhammed Hasen Hasen, *el-Muhtasar fî Esvâti 'l-Luġati 'l-'Arabiyye, Mektebetu'l-Âdâb*, Kahire, 1427/2006.
- CLARITY Beverly E. ve dğr., *A Dictionary of Iraqi Arabic*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2003.
- ECKMANN J., *Çaġatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaaġaç, Akçaġ Yay., Ankara, 2003.
- ERGİN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım-Yayımlar-Tanıtım, İstanbul, 2002.
- ERWIN Wallace M., *A Short Reference Grammar of Iraqi Arabic*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2004.
- GABAIN A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara, 2007.
- GENCAN Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Tek Aġaç Yay., Ankara, 2007.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2008.
- HATİPOĞLU Vecihe, *Türkçenin Ekleri*, TDK Yay., Ankara, 1981.
- HOLES Clive, *Modern Arabic: Structures Functions and Varieties*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2004.
- KAMBUZIYA Aliyeh K. Z., “Arabic Definite Prefix: An Autosegmental Analysis”, *South Asian Language Review*, c. XVII, no. 2, 2007, s. 63-73.

- al-KHALESİ Yasin M., *Modern İraqi Arabic*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2001.
- KARA Funda, “Yapım Eki İşlevinde Omalyan Eklerden Bazıları”, Uluslar arası Türklük Bilgisi Sempozyumu 2. Kitap, 25-27 Nisan 2007, Erzurum 2009, s. 565-576.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara, 2003.
- ÖZMEN Mehmet, *Türk Dili Üzerine Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara, 2010.
- MAHFÛZ H., *el-Elfâzu't-Turkiyye fi'l-Lehceti'l-'Irâkiyye*, et-Turâsu's-Şa'bî VI, Bağdat, 1964.
- MALMKJÆR Kirsten, *The Linguistics Encyclopedia*, Routledge, New York, 1991.
- MASLIYAH Sadok, “Four Turkish Suffixes in İraqi Arabic: -li, -lik, -siz and -çi”, *Journal of Semitic Studies*, sy. XLI (Güz 1996), s. 291-300.
- McCARTHY R. J. ve dğr., *Spoken Arabic of Baghdad II*, Bağdat, 1964.
- OTURAKÇI Nigar, *On Beşinci Yüzyıla Kadar Tarihi Türk Lehçelerinde +sIz / +sUz*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- RYDING Karin C., *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press, New York, 2005.
- ŞAHİN Hatice, *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yay., Ankara, 2003.
- TEKİN Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, (Yayımlayan Mehmet Ölmez), Türk Dilleri Araştırma Dizisi, İstanbul, 2003.
- ‘UMER (1933-2003), Ahmed Muhtâr, *Dirâsetu's-Savti'l-Luğavî*, ‘Âlemu'l-Kutub, Kahire, 2006.
- ÜSTÜNER Ahat, “Eski Türkiye Türkçesinde -sUz Eki”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2001, c. XI, Sy. 2, s. 177-184.
- WATSON Janet C. E., *The Phonology and Morphology of Arabic*, Oxford University Press, New York, 2002.